

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.2 № 4

2025

SPONTAN NUTQNING KOGNITIV-STILISTIK JIHATLARI

Saydaliyeva Mahliyo Ulug‘bek qizi-Qo‘qon davlat universiteti o‘qituvchisi (PhD)

Annotatsiya: Til va tafakkur o‘rtasidagi munosabat lison haqidagi qarashlarning kengayishiga olib keldi. Biroq bu murakkab hodisalar tadqiqi bir qator tadqiqotlar bilan cheklanlanmaydi. Shu sababdan ikki hodisa aloqadorligi yuzasidan yangicha qarashlar paydo bo‘laveradi. Mazkur maqola nutqning kognitiv funksiyasi, uning qanday hodisalar orqali yuzaga chiqishi, miyaning qaysi qismi faol ishlashini nazariy jihatdan yoritish va spontan nutq namunalari orqali amaliy misollar yordamida dalillashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Kognitiv funksiya, tushunish dinamikasi, kognitiv yuk, prognostik xarakter, navbat olish dinamikasi, kognitiv dissonans, semantik integratsiya, pragmatik xulosa, diqqat taqsimoti, havola keltirish, hissiy munosabat.

COGNITIVE AND STYLISTIC ASPECTS OF SPONTANEOUS SPEECH

Saydaliyeva Mahliyo Ulugbek qizi – Lecturer at Kokand State University, Doctor of Philosophy (PhD)

Abstract: The relationship between language and thought has led to the expansion of perspectives on language. However, the study of these complex phenomena is not limited to a single line of research. Therefore, new approaches to the interconnection between the two phenomena continue to emerge. This article aims to theoretically examine the cognitive function of speech, the phenomena through which it is realized, and the brain regions involved, as well as to substantiate these points through practical examples based on spontaneous speech samples.

Keywords: Cognitive function, dynamics of comprehension, cognitive load, prognostic character, turn-taking dynamics, cognitive dissonance, semantic integration, pragmatic inference, attention distribution, referencing, emotional attitude.

КОГНИТИВНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СПОНТАННОЙ РЕЧИ

Сайдалиева Махлиё Улугбек кизи – преподаватель Кокандского государственного университета, (PhD)

Аннотация: Взаимосвязь языка и мышления привела к расширению представлений о языке. Однако исследование этих сложных явлений не ограничивается рамками отдельных научных работ. В связи с этим продолжают появляться новые подходы к осмыслению взаимосвязи данных феноменов. Настоящая статья направлена на теоретическое освещение когнитивной функции речи, процессов, посредством которых она реализуется, а также на определение задействованных областей мозга, с последующим обоснованием на основе практических примеров, полученных из образцов спонтанной речи.

Ключевые слова: Когнитивная функция, динамика понимания, когнитивная нагрузка, prognostический характер, динамика смены реплик, когнитивный диссонанс, семантическая интеграция, прагматический вывод, распределение внимания, референция, эмоциональное отношение.

XIX asrning ikkinchi yarmida tibbiyot sohasida bosh miya va orqa miyaning fiziologik faoliyatlarni boshqarishdagi ishtiroki jiddiy o'rganila boshlandi. I.M.Sechenovning "Bosh miya refleksi" asari ongda kechadigan jarayonlar tadqiqiga bag'ishlangan dastlabki asar hisoblanadi. "Bu kitobda I.M.Sechenov birinchi bo'lib tabiatning murakkab mo'jizasi – ongni tajriba yo'li bilan o'rganishga jur'at etdi". U miyada ro'y beradigan barcha jarayonlar reflekslar sabab paydo bo'lishi haqida fikr yuritdi. Keyinroq bu izlanishlar I.P.Pavlov tomonidan davom ettirildi va oliy nerv faoliyatini o'rganishga kirishildi. Markaziy yoki oliy nerv tizimi insonda kechadigan barcha jarayonlarni boshqarib turadi. Ma'lum reaksiya asosida miya faoliyati ishga tushadi. Tashqi va ichki muhitda sodir bo'lgan har qanday reaksiyaga organizmning javobi "refleks" deb ataladi. Reflekslar (reflektor) faoliyati funksional tizimni tashkil qiladi. Inson miyasi turli funksiyalarni bajaradi. Shunday funksiyalardan biri kognitiv funksiya bo'lib, u nutq faoliyati bilan bog'liqdir. Mazkur maqola mazkur muammoni misollar yordamida o'rganishga bag'ishlangan.

Oliy nerv tizimi faoliyati ikki signal tizimlari yordamida tashqi va ichki muhitdan ma'lumot qabul qiladi. "Ko'rish, eshitish, his qilish, tana a'zolari orqali tashqi dunyodan qabul qilingan ma'lumotlarning ongimizga ta'sir etishi birinchi signal tizimi deb ataladi, chunki voqelik ongimizda bevosita o'z aksini topadi". Bu tizim odamlarda ham, hayvonlarda ham mavjud bo'ladi. Ikkinchi signal tizimi bu nutq hisoblanadi va faqat insonlarga xos bo'lib, ijtimoiy jarayonlar, mehnat faoliyati ta'sirida rivojlanadi. Borliqdagi narsalar, hodisalar, harakatlar, tushunchalarni ifodalovchi vositalar til bo'lsa, uning moddiylashgan aksi nutqdir. Insondagi nutqiy signal tizimi o'qish, eshitish, ko'rish faoliyatlari ta'sirida shakllanadi. Natijada nutq so'zlash – qobiliyati paydo bo'ladi. Bolalarning nutqni shu tarzda shakllantirishi fikrimizning isboti bo'la oladi. Nutqiy faoliyat davomida ma'lumot beriladi va qabul qilinadi. Qabul qilingan ma'lumot miyada qayta ishlanadi, to'ldiriladi, analiz-sintez qilinadi. Shu nuqtada nutqiy faoliyat ong faoliyatiga aylanadi. Endilikda ongimiz turli murakkab fiziologik jarayonlar ta'sirida ikkinchi signal tizimi orqali qabul qilingan ma'lumotlar bilan ishlash jarayoniga kirishadi hamda moddiy dunyo ongda o'z abstrakt shakliga ega bo'lib boradi. Ularning ongda konkretlashuvi tushuncha, tasavvurlar orqali kechadi. Bu o'rinda nutq ongda dekodlanadi. Ushbu jarayon bir necha kognitiv funksiyalar yoki oliy psixik faoliyat orqali amalga oshiriladi. "Normal fiziologiya" asarida ular: idrok, tafakkur, diqqat, xotira, emotsiya-hissiyot ekanligi sanab o'tilgan. P.Stokvel "Kognitiv stilitika" asarida til idrok (cognition), tafakkur (perception), xotira, bashorat qilish (anticipation), ijtimoiy munosabatlar, ma'no va hissiyotlarni o'z ichiga olishini va shuning uchun ham til tadqiqi bu masalalarni qamrab olishi kerak ekanligini ta'kidlagan. Kognitiv funksiyalarga tayangan holda suhbat davomida tinglovchilarda quyidagi lingvokognitiv jarayonlar amalga oshadi: tushunish dinamikasi, kognitiv yuk, prognostik xarakter, navbat olish dinamikasi, kognitiv dissonans, semantik integratsiya, pragmatik xulosa, diqqat taqsimoti, havola keltirish, hissiy munosabat. Bu jarayonlar turli funksiyalar doirasida sodir bo'ladi. Quyidagi jadvalda shuni ko'rish mumkinki, nutq bilan bog'liq lingvokognitiv jarayonlarning kattaroq qismi idrok funksiyasi asosida sodir bo'ladi.

Tushunish dinamikasi deganda sodda va murakkab til tuzilmalari tinglovchining interpretatsiya jarayoniga qanday ta'sir qilishi nazarda tutiladi. Tushunish jarayonini qiyinlashtiruvchi nutqiy vaziyatlar aniqlanadi. Shunday vaziyatlardan biri so'zlovchi mulohaza yuritayotgan mavzu yoki fikrga nisbatan tinglovchida savollar, qo'shimcha izohlar paydo bo'lish holatidir. Ongdagi bu jarayon nutqda aks etishi uchun tinglovchi va so'zlovchi o'rin almashadi va avvalroq ta'kidlangan fikrga qo'shimcha ma'lumot beriladi, savol so'raladi. Bu tinglovchining tushunish jarayoni faol tarzda kechayotganini va o'zida mavjud bilimlar bilan integratsiya qilayotganini bildiradi. Quyidagi nutqiy parchadan ko'rish mumkinki, ikki hamkasbning o'zaro dildan suhbat qurishi uchun ortiqcha taklif bildirilishi shart emas. Sababi ushbu o'rinda birining ikkinchisiga qilayotgan murojaati hamda nutqiy ohang orqali nutqiy

niyat ilgʻab olinadi. Bu esa soʻzlangan nutq uni qabul qiluvchida tushunish dinamikasini yuzaga keltirayotganini bildiradi.

1- jadval.

Kognitiv funktsiya tarkibiy qismlari va kognitiv hodisalar jadvali

Idrok	Tafakkur	Diqqat	Xotira	Emotsiya-hissiyot
• Tushunish dinamikasi • Kognitiv yuk • Prognostik xarakter • Navbat olish dinamikasi • Kognitiv dissonans	• Semantik integratsiya • Pragmatik xulosa	• Diqqat taqsimoti	• Havola keltirish	• Hissiy munosabat

Tushunish dinamikasi deganda sodda va murakkab til tuzilmalari tinglovchining interpretatsiya jarayoniga qanday taʼsir qilishi nazarda tutiladi. Tushunish jarayonini qiyinlashtiruvchi nutqiy vaziyatlar aniqlanadi. Shunday vaziyatlardan biri soʻzlovchi mulohaza yuritayotgan mavzu yoki fikrga nisbatan tinglovchida savollar, qoʻshimcha izohlar paydo boʻlish holatidir. Ongdagi bu jarayon nutqda aks etishi uchun tinglovchi va soʻzlovchi oʻrin almashadi va avvalroq taʼkidlangan fikrga qoʻshimcha maʼlumot beriladi, savol soʻraladi. Bu tinglovchining tushunish jarayoni faol tarzda kechayotganini va oʻzida mavjud bilimlar bilan integratsiya qilayotganini bildiradi. Quyidagi nutqiy parchadan koʻrish mumkinki, ikki hamkasbning oʻzaro dildan suhbat qurishi uchun ortiqcha taklif bildirilishi shart emas. Sababi ushbu oʻrinda birining ikkinchisiga qilayotgan murojaati hamda nutqiy ohang orqali nutqiy niyat ilgʻab olinadi. Bu esa soʻzlangan nutq uni qabul qiluvchida tushunish dinamikasini yuzaga keltirayotganini bildiradi.

Ishga shoʻngʻiymiz. Ishini kelgan joyidan davom ettirayotgan Luqmon aka allamahol oʻtgach, tanaffus qilgan boʻladi. Avval menga, keyin Sobir akaga yuzlanadi. “Yangiliklardan gapiring, Sobir Hamzayevich” deb qoladi.

*Akaning “Sobir Hamzayevich” deb hazil aralash, erksinib gapirishida ham oʻzgacha samimiyat bor edi. Bu gapdan “keling, birpas suhbatlashaylik, undan-bundan gaplashaylik” degan istak bilinib turardi. Sobir aka ham shuni kutib turganday, **gap xaltasi** ochilib ketardi. Keyin yana ish.*

*Ikki qadrdon doʻstning **bir-birini gap-soʻzsiz tushunishini**, bir-birini avaylashini koʻrib, ochigʻi, havasim kelardi.*

Mazkur oʻrinda “gap xaltasi” konseptual metaforasi **nutqni** inson ichiga saqlash, toʻplash, soʻngra til birliklari orqali ifodalash mumkin boʻlgan buyum sifatida tasvirlaydi. “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da “xalta” kichkina qop, qopchiq tushunchasini ifodalagan. Ushbu parcha tarkibida esa xalta soʻzi insonning nutqiy istagini ifodalagan hamda tafakkurdagi mulohazalar, fikrlar saqlanadigan mavhum birlik maʼnosini ifodalagan. Vaholanki, “gap” tushunchasi saqlash va boʻshatish mumkin boʻlgan moddiy qiymatga ega buyum maʼnosini ifodalagan va mavhumlikdan aniqlikka oʻtilgan. Demak, konseptual metaforalar orqali olamning lisoniy manzarasidagi mavhum tushunchalar moddiylashsa, moddiy buyumlar abstrakt maʼnoga oʻtishi mumkin.

Kognitiv zoʻriqish. R.Turning qarashlariga koʻra, insonlarning nutqqa kognitiv reaksiya bildirish jarayonida ikki jihat muhim sanaladi. Bular kognitiv tuzilmalarga murojaat qilish hamda ulardan ogʻishdir. Kognitiv tuzilmalar insonlar ongida tayyor holda mavjud

bo'ladi. Ular kognitiv samaradorlikka hissa qo'shadi. Nutqiy vaziyatlarni tushunish hamda ularga uzoq o'ylab o'tirmasdan javob qaytarilishiga sabab bo'ladi. Ba'zan noodatiy vaziyatlar, tajribalarimiz qatoridan joy olmagan o'rinlarda kognitiv tuzilmalardan chetga chiqishga to'g'ri keladi. Bunda ongda kognitiv zo'riqish sodir bo'ladi. Muloqot jarayonida ham ba'zan kognitiv zo'riqishlar ko'zga tashlanadi. Bunda tinglovchi tafsilotlarga boy muloqotlarda ma'lumotni qabul qilish jarayonida muammoga uchrashi mumkin. Bunday holatning yuzaga kelishi kognitiv bosimni vujudga keltiradi. Nutq ravonligini buzuvchilar sonining ortishi, berilgan savollarga javobning kechikishi muloqot chog'idagi kognitiv yuk sababidan paydo bo'lishi mumkin. Misol uchun, intervyu jarayonidan olingan ushbu parchada muloqot davomida sodir bo'lgan kognitiv zo'riqishni ko'rish mumkin:

– ...Amerika Qo'shma Shtatlarida doim yashayman, shu yerda qolaman va men kelajagimni shu yerda tasavvur qilaman, deb bilardim.

– ***Ketishingizdan avval.***

– *Ketishimdan avval emas ekan, hozir eslasam. Ketayotganimda...*

Yoshlik chog'laridagi o'y-hayollarni suhbatdosh bilan baham ko'rish jarayonida tinglovchida tushunmovchilik yuzaga kelgan. Bildirilayotgan fikrni xronologik tartibga solishga qiynalgan suhbatdosh unga oydinlik kiritish maqsadida mavzu qaysi davr haqida ketayotgani yuzasidan savol bilan murojaat qilgan. Natijada, yuzaga kelgan kognitiv muammo bartaraf etilgan.

Prognostik xarakter – nutqiy jarayon davomida tinglovchi so'zlovchining hali reallashmagan, aytilishi kutilayotgan so'zlar hamda fikrlarini avvaldan bilishi lingvistik vositalarga sezgirliги hisoblanadi. Tinglovchi so'zlovchiga kerakli so'z, jumla, fikrni topishga, eslashga yordam berganidan so'ng, so'zlovchida paralingual ifoda faollashuvini ko'rish mumkin. Masalan, bosh silkish harakati orqali taxmin qilingan jumlaning to'g'riligi tasdiqlanadi.

S2. – *O'sha tarafdin tortishgan ichim, yo qaytasan, yo qolasan. Qolsang, kompaniyada ishlab robot bo'lasan. Qaysang, qiymating bo'lib, haqiqiy bilimningni o'zbeklarga ulashasan, xalqni millatni bir nimasi yo'lida ... (qisqa pauza).*

S1. – *Ko'mak berasan.*

S2. – *Ko'mak berasan.*

Yuqorida keltirilgan nutqiy parchada suhbat mazmuniga diqqatli tinglovchi suhbatdosh aytishga qiynalgan ayrim jummalarni to'ldirib ketgan o'rinlarga e'tibor qaratilgan. Bundan anglashiladiki, nutqiy vaziyat avvaldan bashorat qilish yoki nutqni sezish kabi kognitiv nutqiy jarayonni ham yuzaga kelishiga omil bo'lib xizmat qiladi.

Navbat olish dinamikasi – tinglovchining so'zlovchi vazifasiga o'tishidir. UZR so'rash (*uzr gapingizni bo'ldim/ sorry but/ извени*), savol bilan murojaat qilish (*savol bor menda shu o'rinda/ may I?/ у меня вопрос*), qarshi fikr bildirish, nutqqa halal berish orqali nutq qatnashchilari o'zaro o'rin almashishi mumkin. So'zlovchining gapini ma'qullash, qisqa xulosa chiqarish tinglovchini qisqa muddatlik so'zlovchi navbatini egallashiga olib keladi.

B.Y: *Qo'pol qilib aytganda, film "plakat" xarakterga ega bo'lib qolgan. Ayniqsa, oxirdagi faxr tuyg'ularni uyg'otishga qaratilgan kadrlar...*

H.T: *UZR, gapingizni bo'laman, Baxtiyor.*

B.Y: *Gapimni bo'lmang, odam fikridan chalg'ib ketadi.*

H.T: *Bir og'iz aytmoqchi edim, professional tahlil ketyapti deb, rahmat.*

"Plakat" xarakter konseptual metaforasi nutqqa olib kirilganda, filmga yuzaki, vizual yoki shu kabi tashqi effektlarga ko'proq e'tibor qaratilgani, filmning chuqur ma'nosi ya'ni tomoshabinga hissiy ta'sir ko'rsatishi e'tibordan chetda qoldirilgani nazarda tutilmoqda. Filmning hissiy ta'sirga ega emasligi haqidagi nuqtayi nazar plakat so'zi orqali o'z ifodasini topmoqda.

Kognitiv dissonans turli jarayonlardan iborat bo'lib, jumladan, suhbat davomida tinglovchilarning kognitiv ziddiyatlarni, paydo bo'lgan qarama-qarshi ma'lumotlarni oshkor etishi, yashirishi, boshqarishi, ya'ni kognitiv moslashuv kabilarni ushbu hodisa tarkibiga kiritish mumkin. Suhbatdosh nutq olib borayotgan mavzu doirasida tinglovchida avvaldan mavjud ma'lumotlarning to'g'riligini tekshirish uchun savol berishi, mavzuning shu jihatiga suhbatdoshi e'tiborini tortuvchi jumla ishlatish holatini ko'rish mumkin:

Boboravshan G'oziddinov:

– *Bizda qiziq bir ziddiyat bor. Ishsizlik ko'pgina yoshlarning muammosi. Doimiy ishga ega bo'lganlarning ham aksariyati oddiy ishchi hisoblanadi. Bu tomondan qarasangiz, korxona, tashkilot rahbarlari malakali kadrlar yo'qligidan noliydi. Kadrlar bilan bog'liq muammoga shaxsan guvoh bo'lganim uchun aytyapman. Buning sababi nimada?*

Qozoqboy Yo'ldoshev:

– *Biz doim ish o'rinlari yo'q deb bilardik. Savolingizdan ma'lum bo'lyaptiki, bor ish o'rinlariga munosib kadrlar ham yetishmas ekan.* – Ushbu nutqiy parchada hayotiy bilimlar avval zidlanganini, so'ngra boyitilganini ko'rish mumkin.

Semantik integratsiya – tinglovchining yangi qabul qilingan ma'lumotni mavjud kognitiv tizimlarga qanday integratsiya qilishini o'rganish jarayoni hisoblanadi. Qabul qilingan ma'lumotlar yuzasidan matematik hisob-kitoblar, xronologik talqinlar, umumlashtiruvchi xulosalar semantik integratsiyaga misol bo'la oladi. Jumladan: – *Atrofdagi muammo, og'riqlar ijodkorning qalbini uyg'otib turadi. Bugungi qalam ahlining a'moli nimalar bo'lishi kerak?*

– *Hammaning ko'zi toshga aylanganda ham, shoirning ko'zida yosh turadi. Bu mening keyingi yillarda kelgan xulosalarimdan biri. Aslida ham shunday bo'lishi kerak. Siz aytayotgan a'mollar o'sha ko'zdagi yosh bilan, dard va izzat, inson va dunyo muammolari bilan bog'liq. Rumi aytganiday: “Dard bo'lmasa, Iso tug'ilmas edi”. Suhbatimizni Bedil bilan boshladik, Bedil bilan tugataylik. Mirzo Bedil yozgan: “Bug'doydan so'radim: Nega hamisha ko'zing yumuq? Bug'doy dedi: Ne qilayki, ko'zimni ochsam, qoshimda tegirmon ko'rinsa...” Bu hikmat meni mudom o'ylantiradi. Dunyoning o'zi shu-da! Men ayni daqiqalarda yumuq ko'zlar va ularning qarshisida turgan buyuk tegirmonni tasavvur qilyapman. Eshqobil Shukur tomonidan so'zlagan mazkur nutqiy parchada M.Bedilning adabiy bisotiga murojaat qilingan. Mazkur misralar hozir zamon “yozuvchilarining” holatlarini ko'z oldimizga keltirish uchun qo'llangan. Undagi bug'doy boshloqlari beparvolik, qo'rquvni ifodalasa, tegirmon dunyoni anglatadi. Dunyodan qo'rqib, tavakkal qilishni xohlamay, atrofdagi muammolarga ko'z yumish hozirgi zamon yozuvchilari oldida turgan eng katta muammo ekani aytib o'tilgan. “Dard bo'lmasa, Iso tug'ilmas edi” jumlasini orqali dard qadrli, qimmatli narsalarning dunyo yuzini ko'rishiga sababchi sifatida qaraladi. Chaqaloqning dunyoga kelishi kuchli qiynoqlar ta'sirida sodir bo'lsa ham unda yangi hayot, yangi jon yaraladi. Farzand esa inson qo'li bilan yaratish mumkin bo'lmagan bebaxo ne'matdir. Shu kabi boshqa yaratuvchilik, ijodkorlik namunalari ham shoir dardi bilan vujudga keladi. Bu o'rinda “dard yaratuvchilik qobiliyati” degan konsept ifodalangan.*

Pragmatik xulosa – bu nazarda tutilgan nutqiy harakatlar orqali tinglovchining suhbatdosh niyatini anglashidir. Bu jarayonda *Men sizni tushundim/ I got it/ понятно* kabi pragmatik jumalarning aytilishi, natijada suhbatdosh nutqining oxiriga yetkazilishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Yoki hazil, kinoya kabi tagma'noli suhbat qismlarini tushunish va ularni to'g'ri tahlil qila olish ham tinglovchi pragmatikasini namoyon qiladi. Masalan: *Otamning bolaligi bo'lmagan. Shu bois bo'lsa kerak, bolalarni juda yaxshi tushungan, o'zi ham boladay edi. Joiz bo'lsa, bolalarning mohir psixologi edi. Davr otamning bolaligini o'g'irlagan. U kishining eslashicha, ikki yoshlar bo'lgan chamasi yoki undan xiyol esliroq... “Quloqning bolasi” degan da'vo bilan bobomizni uydan olib ketishgan ekan. Bobom qarshilik ko'rsatgan shekilli, to'rt-besh kishi o'rta olib tepkilab tashlashgan... “Shu manzara sira-sira ko'z oldimdan ketmaydi” deb ko'p eslardi otam.* – Otaning bolalik davridagi ruhiy kechinmalari

hayotining keyingi yillariga ham hissiy-psixologik ta'sir o'tkazgan. Tazyiqlar ostida oila boshining olib ketilish sahnalari hikoya qilingan paytda farzand o'z otasining bolalik davri bolalarcha o'tmaganini pragmatik nuqtayi nazardan xulosa qilgan. Qolaversa, "o'g'irlangan bolalik" konseptual metaforasi orqali bolalik tushunchasiga egalik qilish mumkin bo'lgan "mulk" ma'nosi yuklanmoqda. Mazkur ma'noni yetkazib berishda "davr" so'zi "agent" ya'ni ikki tushunchani konseptual jihatdan bog'lash vazifasini bajarmoqda.

Diqqat taqsimoti – tinglovchining suhbat mavzusiga qay darajada diqqat qaratayotgani, buni ifodalovchi paralingual vositalar tadqiqi, e'tiborni qanday taqsimlashi, diqqat taqsimotida suhbat mavzusining ahamiyati kabilarni aniqlashni o'z ichiga oladi. Suhbatdosh tinglovchining diqqat markazida ekanligini tinglovchining suhbat mavzusiga ko'ra berayotgan savollari, fikrlari, subyektiv bahosi, tana harakatlari orqali payqashi mumkin. Shuningdek, so'zlovchi ham tinglovchidan savollar so'rashi diqqat qaratilishga sabab bo'ladi:

– *Domla, avvalo ma'naviyat tushunchasiga lo'nda izoh bersangiz...*

– *Men ekologman, tabiatshunosman. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib aytar bo'lsam, ma'naviyat insonni hayvonotdan va o'simlikdan farqlaydigan kuch. Nabobot va hayvonot olamida insonga xos asil narsalarning ko'pi yo'q. Deylik, odamning xotirasi, til imkoniyatlari, yaratuvchanlik, ijodkorlik xususiyatlari hayvonga begona, o'simlik ham bundan mosuvo. Holbuki, hayvon ham, o'simlik ham inson kabi tirik jon. Bir so'z bilan aytganda, ma'naviyat odamning odamlilik qiyofasi.*

Ushbu nutqiy parchada ma'naviyat insonni chinakam inson qiladigan muhim fazilat ekanligi g'oyasi ilgari surilmoqda. Insonning tashqi ko'rinishi uni boshqa mavjudotlardan farqlab turadigan xususiyatlardan biridir. Insondagi yuz tuzilishi, chiroy kabilar boshqa hech bir maxluqotga in'om etilmagan. Shu o'rinda yuz insonni hayvonlardan farqlaydigan belgi bo'lgani kabi, ma'naviyat ham faqatgina insonlarga xos bo'lgan, ularning kimligini aks ettiruvchi vositadir.

Havola keltirish jarayoni suhbat davomida berilayotgan ma'lumotlarning tinglovchi xotirasidan qay darajada o'rin olishi, avval olingan tajriba, ma'lumotlarni suhbatga olib kirilishi kabilardan iborat. Suhbat avvalida aytilgan voqea, shaxs, narsa-buyum, savol, fikrga ma'lum vaqt intervalida qaytish yoki xuddi shularga keyingi o'rinlarda havola sifatida murojaat qilish eslab qolish funksiyasining faollik darajasini belgilab beradi. Avvalgi ma'lumotlarga qayta murojaat qilishda xatoliklarga yo'l qo'yish eslab qolish va diqqat qaratishdagi sustkashlikka ishora qiladi. Quyida xotira funksiyasi asardan parcha keltirish orqali namoyon bo'lgan: *Xalqimizni hamisha nima saqlab qolgan? Kuchli iroda, mustahkam sabr, zo'r shijoat va g'ayrat, toza e'tiqod va albatta yaxshi kunlarga umid... Shu narsalar xalqning ko'ksini ko'targan. Biz Xudoga ma'qul bo'ladigan bu his-tuyg'ularsiz murodga yetolmaymiz. Negaki, tabiatning o'z ravishi bor...*

Hissiy munosabatda nutq davomida tinglovchida paydo bo'lgan emotsional holatlarni aniqlash nazarda tutiladi. Diqqatni kuchaytirish, fikr tasdig'i xayrixohlik, kulish, xo'rsinish, hayrat, ovoz tonidagi muloyimlik, jahl qilish kabilar suhbat davomida paydo bo'ladigan hissiy reaksiyalarga misol bo'la oladi.

Qozoqboy Yo'ldoshev:

– *Shaxsni sindirmaslik kerak. Qanday holatda bo'lsa ham, bolalarni urmaslik kerak. Ancha yillar oldin maktabda o'qituvchilik qilganman. O'ylasam, o'qituvchi emas, "jallod" bo'lgan ekanman. Hamma o'quvchidan adabiyotchi tayyorlamoqchi bo'lganman o'zimcha, urib o'qitardim. Ota-onalar ham indamasdi. Faqat bir safar militsiyada qanaqadir kattakon bo'lib ishlaydigan odamning bolasini urganim uchun meni qamab qo'yishgan edi (kuladi).*

Mazkur kommunikativ vaziyatda o'qituvchilikning ayrim jihatlari boshqa kasb egasini kiga o'xshatilmoqda. Jallod deganda o'z vazifasini shavqatsizlik bilan ado etadigan, o'lim jazosini ijro etuvchi shaxs ko'z oldimizga keladi. So'zlovchi hozirda mavjud bo'lmagan bu kasbi orqali o'z pedagogik faoliyatining dastlabki davrida qattiqqo'l bo'lganini

tushuntirishga urinmoqda. Natijada jallod soʻzi orqali talabchanlikning mohiyati yanada aniqroq ochib berilmoqda.

Demak, lingvokognitiv funksiya insonning idrok, tafakkur, diqqat, xotira, hissiyot kabi oliy nerv tizimida sodir boʻladigan jarayonlarni ishga tushishiga sabab boʻladi. Bundan koʻrinadiki, nutq va ong oʻzaro taʼsir kuchiga ega, biri ikkinchisining faoliyatiga taʼsir oʻtkazadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov A. Normal fiziologiya. – Toshkent, 2018. – B. 6.
2. Алявия О.Т., Қодиров Ш. Қ., Қодиров А.Н, Ҳамроқулов Ш Д., Далилов Э.Д. Нормал физиология. – Янги аср авлоди, 2007. – Б. 507-516.
3. Stockwell P. Cognitiv stylistics. - The Routledge, 2015. – P. 235.
4. Tsur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics. – Sussex: Academic Press, 2008. – P. 57.
5. Hypothesis. Tsur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics. – Sussex: Academic Press, 2008. – P. 61.
6. Van Petten C., Coulson S., Rubin S., Plante E., & Parks M. Time course of word identification and semantic integration in spoken language.//Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 25(2), 1999.
7. <https://oyina.uz/uz/article/2699>
8. https://youtu.be/_59HAenC07o?si=aKH32XUhiye090-8
9. https://youtu.be/_59HAenC07o?si=aKH32XUhiye090-8
10. https://youtu.be/yJUZv_3uJLw?si=guaPuaANOsZ29sGF
11. <https://oyina.uz/uz/article/2768>
12. <https://oyina.uz/uz/article/2742>
13. <https://oyina.uz/uz/article/2709>
14. <https://oyina.uz/uz/article/2964>
15. <https://oyina.uz/uz/article/1402>
16. <https://oyina.uz/uz/article/3187>
17. <https://oyina.uz/kiril/article/98>
18. <https://oyina.uz/uz/article/3110>
19. https://youtu.be/yJUZv_3uJLw?si=guaPuaANOsZ29sGF
20. <https://oyina.uz/uz/article/3110>
21. <https://oyina.uz/uz/article/2709>
22. <https://oyina.uz/uz/article/2742>
23. <https://oyina.uz/kiril/article/98>